

CAROLINE ALEXANDER
Akhilleus'u Öldüren Savaş

CAROLINE ALEXANDER Florida'da İngiliz bir ailenin çocuğu olarak doğan Alexander dünyayı çokça gezmiş ve Avrupa, Afrika ve Karayipler'de yaşamıştır. Oxford Üniversitesi'nde Rhodes bursuyla okuyan ilk kadın öğrencilerden biri olan Alexander, daha sonra New York'taki Columbia Üniversitesi'nde Homeros üzerine doktorasını yapmış ve Doğu Afrika'da Malavi Üniversitesi'nde Klasikler Bölümü'nü kurmuştur. Şimdi Amerika Birleşik Devletler'inde New Hampshire'da bir çiftlikte yaşamaktadır. *New Yorker*, *National Geographic Magazine* ve *Granta* dergilerinde yazıları yayımlanmıştır.

The War That Killed Achilles. The True Story of the Iliad

© 2009 Caroline Alexander

İletişim Yayınları 2092 • Tarih Dizisi 90

ISBN-13: 978-975-05-1681-8

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Elif Uras Akhan

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Peter Paul Rubens,

“Akhilleus'un Ölümü”, yaklaşık 1630

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Ayla Karadağ

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CAROLINE ALEXANDER

Akhilleus'u Öldüren Savaş

İlyada'nın Gerçek Hikâyesi

The War That Killed Achilles
The True Story of the Iliad

ÇEVİREN *Semih Lim*

SMOKEYE

*οὐ μὲν γὰρ ζωοὶ γε φίλων ἀπάνευθεν ἑταίρων
βουλάς ἐζόμενοι βουλευόμεν**

(*) Arkadaşlardan uzak oturup konuşmayacağız baş başa
sağken konuşup danıştığımız gibi
Patroklos'un hayaletinin Akhilleus'a sözleri, *Ilyada* 23.78 – ç.n.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
OKURA NOT	15
Taşıdıkları Şeyler	21
Komuta Silsilesi	43
Çatışma Şartları	69
Düşman Hatları	101
Atalarımın Toprağı	123
Tanrıya Güveniriz	153
Adam Toprağa Düşer	175
Esir Almak Yok	207
Hektor'un Ölümü	241
Ebedi Şan	259
TEŞEKKÜRLER	301
SEÇİLMİŞ OKUMA LİSTESİ	305
DİZİN	311

TROYA ŐEHİRİ

(Çanakkale Boğazı)

BUGÜNKÜ
Kıyı ÇİZGİSİ

Troya Körfezi

Simois Irmağı

Troya

O V A S I

Antik Çağda Skamandros
Günümüzde Skamandros Irmağı

Irmağı

Taşıdıkları Şeyler

Ilyada, destanların destanıdır; bugüne kadar anlatılmış bütün savaş hikâyelerinin en ünlü ve kalıcı olanıdır. Troya Savaşı'na dair bu antik çağ efsanesi, en kaba hatlarıyla, Troyalı prens Paris tarafından Troya'ya götürülen, güzelliği dillere destan olmuş bir Yunanlı asil kadını, Helene'yi geri almak için Yunan güçleri ittifakının Asya'daki Troya (veya Ilyon) şehrini on yıl boyunca kuşatmasını anlatır. Savaş, en sonunda tanrı Poseidon'a yapılmış bir takdim süsü verilen çok büyük bir tahta atın içine en iyi adamlarını gizleyerek müstahkem şehre girmeyi başaran Yunanlılar –veya o zamanki adlarıyla Akhalar– tarafından kazanıldı. Kandırılan Troyalılar bu atı surların içine çektikten sonra, atın içine gizlenmiş Akhalar gece olunca dışarı çıktılar, şehri yağma edip ateşe verdiler ve bütün Troyalıları ya öldürdüler ya da köle yaptılar.

Bugüne kadar anlatılmış en büyük savaş hikâyesi, yeni sınırlar çizmeyen, toprak kazandırmayan ve hiçbir davaya hizmet etmeyen bir savaşı yâd eder. Bu savaş, ihtiyatlı bir şekilde, M.Ö. 1250 civarına tarihlenir. Homeros'a atfedilen bir epik şiir olan ve beş asır kadar sonra, M.Ö. 750-700 civarında yaratılan *Ilyada*, bu savaşın hikâyesini hafızalara naksetmiştir. Homeros'un *Ilyada* destanı, belirgin bir sonucu olmayan bu seferin şimdi hatırlanmasının tek sebebidir.

Bronz Çağı ve Homeros'un zamanı arasındaki netameli fasıla boyunca, şiirle hikâye anlatan birçok nesil bu savaşın efanesini bir asırdan diğerine aktarmıştı. Şimdi yitik olan şiirlerinde bu unutulmuş ozanlarca anılan epizotların birçoğu *Ilyada*'da bilmezden geliniyor veya reddediliyordu. Homeros'un destanında, misal olarak, Helene'nin kaçırılması, Yunan filusunun toplanması ve yelken açması, savaşın ilk çarpışmaları, Troya Atı ve Troya'nın yağma edilmesi ve yakılması gibi esaslı görünen olaylardan bahsedilmez.

Homeros'un 15.693 mısralık *Ilyada* destanı, bunların yerine, çıkmaza girmiş bir Troya kuşatmasının onuncu ve son yılında takriben iki haftalık bir dönemin olaylarını tasvir eder. *Ilyada*'yı belirleyen dramatik gelişmeler, böylece, büyük Akha savaşçısı Akhilleus'un başkomutanını çıkarıcı, ilkesiz bir korkak olmakla suçlaması, Akhilleus'un savaştan çekilmesi ve hiçbir savaşın veya savaş ganimetinin onun hayatından daha değerli olmadığını bildirmesidir. Homeros'un destanı, askeri bir zaferle değil, Akhilleus'un bu tamamen anlamsız seferde canından olacağını kırık bir kalpe kabul etmesiyle biter.

Homeros'un çağında, o zamanki adıyla Hellespontos olarak bilinen Çanakkale Boğazına bakan bir tepenin üzerinde bir zamanların Troya'sının sağlam yapılı surlarının kalıntılarını her seyyah görebilirdi; Troya etrafındaki bölge olan Troas'ın *Ilyada* destanında ayrıntılarıyla tasvir edilmesi, Homeros'un burayı ilk elden bildiğine işaret eder. O halde, Troya Savaşı Homeros ve dinleyicileri için efsanevi değil hakiki bir şeydi. Aynı şekilde, destanda savaşa katıldıkları belirtilen başlıca Yunan beylikleri de mevcuttu. Herhangi bir seyyah bunların kalıntılarını da görebilirdi.

Troya ve çağı hakkındaki bilgiler arkeoloji sayesinde artmıştır. Ancak, Troya Savaşı'nın kendisi, kavimleri harekete geçiren o müthiş yangın, esrarını korumaya devam ediyor. Hangi gerçekler ortaya çıkarsa çıksın, *Ilyada*'nın bu savaşın anlamına dair kuşkuya yer bırakmayan tanımlaması değişmez. Kendi çağında bile eski bir hikâye olan bu savaşın derinlerine inerek, Homeros vahşi ve kalıcı bir hakikati kavramıştı. Homeros'un

anlattığı şekliyle, bu özel Bronz Çağı savaşının eski hikâyesi bütün savaşların getirdiği yıkımlara dair heybetli ve kapsayıcı bir hatırlatmaya tahvil edildi.

“Tanrısal Homeros”, antik çağ Yunanlılarına göre, Anadolu’nun batı kıyıları ve yakın adalardaki Yunan yerleşimlerinin oluşturduğu bir bölge olan İonia’dan profesyonel bir şairdi. Bu inandırıcı gelenek bir yana, onun kim olduğu mitik geçmişte kaybolmuştur; bir tanıklığa göre, babası Meles ırmağıydı, anesiyse bir peri (*nympha*).¹

Ilyada destanının kökenleri de aynı şekilde belirsizdir. Bazı şiirsel özellikler (vezin bakımından faydalı ifadeler içeren karmaşık bir sistem, pasajlar ve kelimelerin belirgin şekilde tekrarlanması gibi) bu destanın gerisinde uzun bir sözlü hikâye anlatma geleneği olduğuna işaret eder. Modern arkeolojinin bulgularıyla örtüşen silah çeşitleri ve başka nesnelere ve coğrafi yer adlarına yapılan atıflar, dile ait kanıtlarla beraber, *Ilyada*’nın bazı unsurlarının Bronz Çağına kadar geri gittiklerine işaret eder. Bu tarihi kalıntılar başka geleneklerin temaları, dili ve karakterleriyle kaynaşmıştır; folklor ve Yakın / Orta Doğu şiir ve mitolojisi özellikle zengin kaynaklardır. Hatta bazı unsurlar Yunan öncesi kökenlidir. Misal olarak, Helene’nin adı, *swel- “güneş”, “güneşin parıltısı”, “yanmak”, “kızarmak” kökünden Hint-Avrupa *Swelénā kelimesine bağlanabilir. Onun prototipi bir Güneş Kızıydı; Güneş Bakiresinin kaçırılması eski Hint-Avrupa mitlerinde tekrarlanan bir motifti.²

Ilyada’nın bazı özelliklerinden hareketle, Bronz Çağı destan geleneğinin –gerçek olay akışı değilse bile– en azından karakteri ortaya konulabilir. Misal olarak, kahraman Aias, ayırt edici büyük kalkanı ve muazzam cüssesiyle, Yunan Bronz Çağına aittir; tanrılar ve insanlar arasındaki muhabbet, insanlarla aslanları kıyaslayan teşbihler ve tanrılara denk tutulan kahra-

1 Homeros ile Hesiodos’un Yarışması, içinde yer aldığı kitap: M.L. West, editör ve çeviren, *Homeric Hymns. Homeric Apocrypha. Lives of Homer*, Cambridge, MA, 2003, 319 vd.

2 M.L. West, *Indo-European Poetry and Myth*, Oxford, 2007, 229 vd.

manlar da öyledir. Hepsinin üstünde, erken geleneğin muharebeyi ve savaşta ölümü terennüm ettiği sonucuna varabiliriz.³

* * *

Destanın yolculuğuna dair izler iki eski halkın tarihinde görülebilmektedir: Homeros'un "Akhalar" diye andığı, çağımız tarihçileri tarafından (onların başlıca yerleşmesinden dolayı) Mykeneliler olarak bilinen, Bronz Çağı Yunanlıları ve Hititlerle bağlantılı bir batı Anadolu halkı olan Troyahlar.

Mykeneliler Yunan anakarasında M.Ö. 17. asırda iktidara geldiler ve Peloponnesos denilen büyük güney yarımadası onların asıl bölgesi olmakla beraber, denizci, yağmacı, savaşçı ve tüccarlar; ve M.Ö. 15. asrın ortalarına gelindiğinde, Ege'nin tamamında politik ve kültürel üstünlüğe ulaştılar. Mezarlarından çıkartılan altın ve diğer değerli nesnelere onların zengin bir halk olduğunu göstermektedir. Bu zenginliğin bir kısmı normal ticaretten geliyordu, fakat onların çağındaki Hititlerin kayıtlarında Mykeneli fesatçılara yapılan atıflara bakılırsa –örgütlü ordular değilse bile– birtakım güruhlar yağma amacıyla Anadolu kıyılarında dolaşmaktaydı: erken dönem destanındaki dramatik aksiyon, muhtemeldir ki, denizden gelen bu yağma akınlarını takip etmişti.⁴ Kuşatmalar, yürüyen savaşçılar ve hareket eden filoların tasvirleriyle Mykene sanatının belirgin askeri temaları, kesinlikle, Mykenelilerin savaşçı bir halk olduğuna işaret etmektedir.⁵

Bu halk, serveti ve kudretinin zirvesine, M.Ö. 14. asrın sonlarıyla 13. asırda, o dönemde inşa edilen büyük saray komplekslerine atıfla "saraylar" dönemi olarak bilinen bir çağda ulaştı. Genellikle stratejik tepeler üzerine kurulan ve masif surlarla çevril-

3 M.L. West, "The Rise of the Greek Epic", *Journal of Hellenic Studies* 108 (1988), 158.

4 Carol G. Thomas ve Craig Conant, *The Trojan War*, Westport, CT, 2005, 41.

5 "Mykene ordusu hakkında mevcut tali bilgiler gayet belirgin bir şekilde yetersizdir. Mykene kültürünün son derece askeri karakterde olduğu düşünülürse, bu durum antik çağ harp tekniği araştırmalarında bariz bir eksikliktir." Nicolas Grguric, *The Mycenaens c. 1650-1100 B.C.*, Botley, Oxford, 2005, 6; bu resimli ve incecek "okul metni" muhtemelen Mykene ordusu ve harp tekniğinin en kapsamlı anlatımını verir.

miş olan bu saraylar, hem savunma mevzileri olarak, hem de sofistike, feodal bir bürokrasinin karargâhları olarak hizmet ediyordu. Söz konusu alanların bazılarında bulunan, “Lineer B” adlı bir ideogram hece yazısı kullanarak Yunancanın erken bir şekliyle kil tabletler üzerine yazılmış belge arşivlerinde bitmez tükenmez listeler –haraç, vergi, emtia, malzeme, askeri teçhizat listeleri– yer almakta, hâkim düzenin serveti, teşkilatlanması, askeri mahiyeti ve çıplak maddeciliği gözler önüne serilmektedir.⁶ Lineer B tablet yığınları arasında, Yakın ve Orta Doğudaki diğer Bronz Çağı toplumlarının karakteristiği olan diplomatik evrak, elçiler veya yöneticiler arasında antlaşmalar veya mektuplar, muharebe veya savaşların tarihi anlatımları, şiirler veya dualar veya destan fragmanları bulunmamıştır. Sadece ve sadece, sahip olunan şeylerin dikkatle hazırlanmış listeleri bulunabilmiştir:

Kokalos 648 litre zeytinyağının bedelini Eumedes’e ödedi.
Fildişinden bir adam, bir at, bir ahtapot ve bir ejderha
kakmalı bir tabure.
Fildişinden aslan başı ve oluk kakmalı bir tabure...
Hizmete uygun halde olmayan, bronz kaplı bir çift
tekerlek.
On iki kız ve on oğlanıyla Knidos’tan yirmi bir esir kadın.
Miletoslu kadınlar.

Ve:

To-ro-ya – Troyalı kadınlar.⁷

6 Mykene dünyasının belirli veçheleri hakkında birçok inceleme olmakla beraber, en ulaşılabilir genel değerlendirme şudur: K.A. ve Diana Wardle, *Cities of Legend: The Mycenaean World*, Londra, 1997. Nic Fields, *Mycenaean Citadels c. 1350-1200 B.C.*, Botley, Oxford, 2004; önemli Mykene yerleri hakkında iyi resimlenmiş, güncel bir kılavuzdur. John Chadwick, *The Decipherment of Linear B* (Cambridge, 1990) kitabında Lineer B tabletlerinin hikâyesini heyecan verici bir üslupla anlatır. Michael Ventris’in şifreyi kırmasından sonra, Lineer B tabletlerinin muhteiyatını dünya için anlaşılır kılanlar, büyük ölçüde, Ventris ile Chadwick oldu; belgelerin kendileri için, bkz. M. Ventris ve J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, 2. edisyon (Cambridge, 1973).

7 Chadwick, *The Decipherment of Linear B*, 159 vd. Troya kaydının anlamı ve ta-

Troyalı kadınların nasıl olup da bir Mykene saray envanterinde yer almış olduklarını böylesine kısa bir kayıttan hareketle bilemeyiz, ama en basit açıklama şudur: Knidoslu ve Miletoslu kadınlar gibi –ve Lemnoslu kadınlar, Khioslu kadınlar ve isimleri verilen Anadolu’da veya Ege adalarında başka yerleşimlerden kadınlar gibi– onlar da, tabletlerin ifadesiyle, “ganimet olarak alınmış kadınlar” veya esirlerdi; “elbise diken kadınlar”, dokuma işçileri, “hamam hizmetkârları” olarak ve muhtemelen efendilerinin yataklarında hizmet vermek üzere alınıp götürülmüş kadınlardı.⁸ Hitit kralı III. Hattuşili tarafından adı belli olmayan bir Mykene kralına M.Ö. 1250 civarında (Troya Savaşı’nın tahmin edilen tarihine yakın bir zamanda) yazılmış olan, Anadolu’dan yedi bin kadar insanın esir alma ve teşvik yoluyla Mykene ülkesine götürülmesi ve oraya yerleştirilmesine atıf yapan bir mektup Mykene müdahalesinin ölçeğine işaret eder.⁹ Birkaç Hitit belgesi ve yukarıda verilen Linear B kayıt, Troya’da keşfedilen çok miktardaki Mykene çanak çömleğiyle beraber, Mykenelilerin –Anadolu kıyılarında ticaret, yağma veya kolonileştirme amaçlı– seyahatleri esnasında onlarla Troyalılar arasında önemli temaslar gerçekleşmiş olduğuna delildir.¹⁰

Hellespontos (bugünkü Çanakkale Boğazı) girişinde bulunan Troya’nın kendisi, herhangi bir Mykene sarayından daha eski bir tarihe sahipti. En eski, çok küçük Troya yerleşmesi, Simois ve Skamandros ırmaklarının ikiye ayırdığı bataklık ve bel-

rihi bakımdan neler ima ettiği şu kitapta tartışılır: Michael Wood, *In Search of the Trojan War*, revize edilmiş edisyon (Londra, 2005), 182 vd.

- 8 Kadınlarca yapılan işlerin farklı kategorileri, John Chadwick’in “The Women of Pylos” makalesinde tasvir edilir: J.-P. Olivier ve Th. G. Palaima, editörler, *Texts, Tablets and Scribes: Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy*, Salamanca, 1988, 43-96.
- 9 Anadolu’da Mykene müdahalesi için, bkz. Trevor Bryce, *Life and Society in the Hittite World* (Oxford, 2004), 259; Anadolu’da yaşayanların nakledilmesi sayfa 102’de tartışılıyor.
- 10 Mykeneliler ve Hititler arasındaki temas hakkında delillerin bir özeti için, bkz. Wolf-Dietrich Niemeier, “Mycenaeans and Hittites in War in Western Asia Minor”, içinde yer aldığı kitap: Robert Laffineur, editör, *POLEMOS: Le contexte guerrier en Égée à l’Âge du Bronze*, Liège, 1999, 141-55; ve Wood, 182 vd.

ki de sıtmalı bir ovanın yukarısındaki alçak bir tepenin üzerinde, M.Ö. 2900 civarında inşa edilmişti.¹¹ Burada, yerleşmenin kurulma tarihiyle iki bin sene kadar sonra M.Ö. 1050'de terk edilmesi arasındaki zaman boyunca yedi büyük yerleşme tabakası inşa edildi.¹² Bunlardan Troya VI diye adlandırılan (M.Ö. 1700 ile 1250 arası döneme tarihlenen) yerleşme tabakası Yunanistan'daki Mykene hâkimiyeti dönemiyle çakışıyordu. Ondan önceki yerleşmelerin kalıntıları üzerinde, sekiz ayrı evrede inşa edilen Troya VI belirgin şekilde yeni olan bir ustalık ve tarz ile yapılmıştı; bundan öyle anlaşılıyor ki eski mekânı yeni bir halk sahiplenmişti. Kudretli Hititler ile bağlantılı bir Hint-Avrupa halkı olan Luvilerin bu dönemde kuzey-batı Anadolu'ya yerleşmiş oldukları biliniyor ve bu yeni Troyahların onlar olma ihtimali çok kuvvetlidir.¹³

Tepe üzerinde, saray-kale, özenli biçimde işlenmiş kireçtaşı bloklarıyla inşa edilen, hafifçe eğimli, zarif savunma duvarlarıyla tekrar yapıldı ve yenilendi. Beş metre kadar yükseklikte olan taş duvarların üzerine tuğladan bir üstyapı oturtuldu, böylece taş temelden tuğla zirveye kadar duvarların yüksekliği dokuz metreyi buluyordu; stratejik kuleler savunma duvarlarını güçlendiriyor, taştan yapılmış rampalar şehrin kapılarına uza-

11 Troya'nın topografyası Manfred Korfmann'ın "Troy: Topography and Navigation" makalesinde tasvir edilir: Machteld J. Mellink, editör, *Troy and the Trojan War* (Bryn Mawr, PA, 1986), 1-16. Sıtma ihtimali ve genel olarak Troya'nın sağlık durumu için, bkz. J. Lawrence Angel, "The Physical Identity of the Trojans", içinde yer aldığı kitap: Mellink, 63-76, özellikle 67; şekiller 24-26. Herhangi bir dönemden Troyahlara ait iskelet kalıntıları pek azdır – çoğu yakılmış cesetlerden olmak üzere, Troya VI ile VIIb arasındaki dönemden kırk beş numune. Bebek: çocuk: yetişkin ölüm oranı 6: 2: 10 hesaplanmıştır, "muhtemelen aynı çağın Yunanistan'ında olduğundan daha iyi" (68).

12 İki asra yakın bir zaman geçtikten sonra, M.Ö. 800 civarından Roma devirlerine kadar ilave tabakalar inşa edildi.

13 Troya hakkında bir kılavuz için, bkz. Nic Fields, *Troy c. 1700-1250 B.C.*, Botley, Oxford, 2004. Tübingen Üniversitesi'nin himayesinde ve 2005'teki zamansız ölümüne kadar Manfred Korfmann'ın yönetimi altında Troya'da süren kazıların ayrıntılı ve mükemmel saha raporları 1991'den bu yana *Studia Troica* dergisinde yayımlanmıştır. Wood'un kitabı (46 vd.) Troya'da Heinrich Schliemann'dan itibaren yapılan kazıların tarihçesi hakkında en iyi, en okunabilir anlatımı vermektedir. H. Craig Melchert, editör, *The Luwians* (Leiden, 2003) Luvî kültürü ve tarihine dair makaleler içerir.

niyordu. Destan geleneği bu detayları koruyacaktı, çünkü *Ilyada* şehrin geniş yolları ve kapılarından, kulelerinden ve “sağlam yapılı surları”ndan bahseder. Kalenin aşağı tarafında, yaklaşık altı bin insanın yaşadığı bir yerleşim vardı.¹⁴

Böylece, Mykene'nin kudretinin en yüksek olduğu devirde, M.Ö. 14. ve 13. asırlarda, Troya, üzerinde bir saray-kalenin bulunduğu, Marmara Denizi ve daha ötede Karadeniz'e erişimi kontrol eden Çanakkale Boğazının girişinde güzel bir konuma sahip, esaslı bir yerleşmeydi.¹⁵ Etkisi, sadece Troas bölgesinin tamamına değil, doğu Ege'de Lesbos gibi adalara dek uzanıyordu. Esas olarak çanak çömlek şeklinde (hatta bakır nesnelerdeki kurşun elementiyile) kendini gösteren arkeolojik kanıtlara bakıldığında, en azından M.Ö. 3000'den itibaren bu adalıların Troyalıların maddi kültürünü paylaşmış oldukları görülmektedir.¹⁶

Ancak, bütün bunlara rağmen, Troya hiçbir zaman yerel bir

14 Troya VI tabakasının kapsamı ve anlamı, o kadar ağır sözler edilmeseydi hoş olabilecek beklemedik ölçüde ateşli bir tartışmanın konusu oldu. Kısaca, Troya'daki yeni kazıları yöneten Manfred Korfmann'ın bir meslektaşı olan Frank Kolb, Troya'nın ölçeği ve ehemmiyeti hakkında Korfmann'ın yorumlarının “hayal mahsulü” olduğunu iddia ediyordu. Bronz Çağı profesörlerinin bu seyirlik tartışması, şaşkınlık içindeki medya mensuplarını, 2002 yılında Tübingen'de toplanan bir konferansa çekti; 3200 yıldan daha eski bir arkeolojik mekân hakkında insanların bu kadar hırslanmasını görmek harika! Bu tartışma hayırlı bir sonuç doğurdu. Troya'nın arkeolojisi ve tarihine dair bugüne kadar elde edilmiş bütün kanıtlar, Anadolu uzmanlarından oluşan bir heyet tarafından dikkatle incelendi. Uzmanların değerlendirmesi, Korfmann lehine olup, arkeolojik kanıtlar hakkında özlü bir genel bakış sunmaktadır. Bkz. D.F. Easton, J.D. Hawkins, A.G. Sherratt ve E.S. Sherratt, “Troy in Recent Perspective”, *Anatolian Studies* 52 (2002), 75-109. Frank Kolb kendi iddiasını şu makalede ifade etmiştir: “Troy VI: A Trading Center and Commercial City?”, *American Journal of Archaeology* 108 (2004), 577-614.

15 Manfred Korfmann, “Troia: A Residential and Trading City at the Dardanelles”, içinde yer aldığı kitap: R. Laffineur ve W.-D. Niemeier, editörler, *POLITEIA: Society and State in the Aegean Bronze Age*, cilt 1 (Liège, 1995), 173-83 ve levhalar XXIII-XXXIII.

16 Bkz. Kyriacos Lambrianides ve Nigel Spencer, “Unpublished Material from the Deutsches Archäologisches Institut and the British School at Athens and Its Contribution to a Better Understanding of the Early Bronze Age Settlement Pattern on Lesbos”, *Annual of the British School at Athens* 92 (1997), 73-107; ve Nigel Spencer, “Early Lesbos between East and West: A ‘Grey Area’ of Aegean Archaeology”, *Annual of the British School at Athens* 90 (1995), 269-306, özellikle 273 vd.

güçten fazlası değildi. Hattuşa (bugün orta Türkiye'deki Boğazköy) başkentinden Küçük Asya'yı yöneten büyük Hitit krallığı nihai kudreti elinde tutuyordu. Geniş kapsamlı Hitit arşivlerinin kil tabletler üzerine yazılmış belgeleri gösteriyor ki Troya bu krallığa tabi devletlerden sadece biriydi.¹⁷ İlk defa çözümlerinden sonra "gerçek" Troya'nın ve Troya Savaşı'nın kanıtlarını bulmak için bilim adamları tarafından araştırılan Hitit arşivleri heyecanlandırıcı ipuçları vermiş, son yılların keşifleri bu ipuçlarını daha da güçlendirmiştir. Misal olarak, denizin ötesinde bir Büyük Kral tarafından yönetilen "Ahhiyava"ya bir göndermenin (*Ilyada* destanında Mykeneliler için en çok kullanılan isim olan) Akhaları ifade ettiği şimdi genel olarak kabul görmektedir.¹⁸ Keza, Hitit belgelerindeki "Wilusa" kelimesinin Homeros'taki İlios (daha doğrusu, w sesini temsil eden orijinal antik "digamma" harfiyle "Wilios") olduğu bugün doğrulanmıştır.¹⁹ Hitit kralı III. Hattuşili tarafından adı belli olmayan bir Ahhiyava kralına M.Ö. 1250 civarında yazılmış bir mektupta yer alan bir atıf son derece merak uyandırıcıdır: "Geçmişte aramızda ihtilaf konusu olan Wilusa meselesinde..."²⁰ En azın-

17 Daha spesifik olarak, Wilusa arşivlerde "Arzawa Toprakları" diye söz edilen batı Anadolu'daki dört krallıktan biriydi. Trevor Bryce, *The Trojans and Their Neighbours* (Abingdon, Oxon, 2006), 107 vd. Bryce ve Michael Wood (*In Search of the Trojan War*, 214 vd.) Troya'nın Hitit İmparatorluğuyla münasebetinin mahiyetini ve Anadolu içinde Troya'nın statüsünü tartışıyorlar.

18 Bkz. Trevor R. Bryce, "Ahhiyawans and Mycenaean - an Anatolian Viewpoint", *Oxford Journal of Archaeology* 8, no. 3 (1989), 297-310.

19 *Ilios* kelimesinin erken Yunanca şekli, yaklaşık olarak w sesini veren "digamma" harfinin kullanımıyla, *Wilios* olsa gerekir. Lineer B yazısında mevcut olan bu harf Homeros şiirlerinde hâlâ hissedilir. Kayıp harf yerine konulduğunda düzelen bazı vezin problemleri buna işaret eder. Geçmişte bütün Yunan lehçelerinde var olan bu harf, değişik tarihlerde, her bir lehçede kullanılmaz hale gelmiştir. Hitit coğrafi ve siyasi manzarası, çok aşımış durumda olan abidevi bir kaya kitabesinin tercüme edilmesiyle, ancak nispeten kısa bir zaman önce teyit edilebilmiştir; bkz. J.D. Hawkins, "Karabel, Tarkondemos and the Land of Mira: New Evidence on the Hittite Empire Period in Western Anatolia", *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft* 23 (1998), 7-14; ve J.D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira: 'Tarkondemos,' Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies* 48 (1998), 1-31.

20 Bu mektubun parçalı haldeki tam metni için, bkz. John Garstang ve O.R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, Londra, 1959, 111-14; Wilusa'ya yapılan atıf IV 7-10, s. 113'te bulunuyor.

dan bir tarihte, bir Mykene kralının İlios dolayısıyla çatışma içine girmiş olduğu kanıtlanıyor.

Troya tabakalarından herhangi birinde henüz belgeler bulunmamıştır; Troya VI tabakasında keşfedilen Luvi dilinde yazılmış tek bir taş mühür yegâne yazılı kanıt olmaya devam etmektedir.²¹ Troya'nın nasıl ayakta kaldığı, etkileyici surlarını inşa etmek için yeterli zenginliği nasıl topladığı ancak tahmin edilebilir. Kazılarda çıkan ağırşakların sayısı köklü bir dokuma endüstrisinin kanıtı olarak yorumlanmıştır; Troya VI tabakasından bulunan at kemikleri ise at yetiştiriciliğine kanıt olabilir. *İlyada* destanında, Homeros'un Troyası "atlarıyla ünlü" bir yerdir.²² Ancak, Troya'nın batı limanına yakın bir noktada keşfedilen, geç Bronz Çağına ait küçük mezarlık özellikle fikir vericidir; buradaki mezarların kabaca dörtte birinde Mykene nesnelere yer almaktaydı. Troya'dan bağımsız olan bu mezarlığın yabancı tirciler veya denizciler için bir defin sahası olduğu anlaşılıyor.²³ Aynı zamanda, Mykene'nin Hellespontos ve Bosporos ötesinde temaslarına ait kanıtlar pek azdır; bu da gösteriyor ki ticari faaliyetin çoğu Troya'dan öteye geçmiyordu. Troyalılar, belki daha sonraki devirlerde yapıldığı gibi vergi tahsil etmek yoluyla, boğazi aktif olarak kontrol altında tuttukları için mi, yoksa Bronz Çağının omurgasız gemileriyle güçlü akıntılar ve sert rüzgârların hâkim olduğu bir boğazdan geçmek zor olduğu için mi, Troya'dan öteye gidilmediğini bilmek mümkün değildir.²⁴

21 Mühür hakkında, bkz. J. David Hawkins ve Donald F. Easton, "A Hieroglyphic Seal from Troia", *Studia Troica* 6 (1996), 111-18.

22 Troya ticaretinin kanıtları için, bkz. Bryce, *The Trojans and Their Neighbours*, 122 vd.

23 Manfred Korfmann, "Beşik Tepe: New Evidence for the Period of the Trojan Sixth and Seventh Settlements", içinde yer aldığı eser: Mellink, 17-28 ve şekiller 14-23.

24 Karadeniz bölgesinde bir Mykene mevcudiyetine dair seyrek kanıtlar ve Mykene girişi önündeki çeşitli engellerin bir incelemesi için, bkz. Marta Guzowska, "The Trojan Connection or Mycenaeans, Penteconters, and the Black Sea," içinde yer aldığı kitap: Karlene Jones-Bley ve D.G. Zdanovich, eds. *Complex Societies of Central Eurasia from the 3rd to the 1st Millennium B.C.*, cilt 2, Washington, D.C., 2002, 504-17. Korfmann şuna işaret ediyor ki Britanya Deniz Kuvvetleri Kumandanlığının *Black Sea Pilot* adlı rehberinde, Çanakkale Boğazının

Yunan mitolojisi ve destanında, Yunanlılar ile Troyalılar arasındaki savaşın dolaysız sebebi, Troya Kralı Priamos'un oğlu Paris'in Yunan kralı Spartalı Menelaos'u ziyaret edip kralın karısı Helene'yi kaçırması veya ayartması (antik çağda bile bu konuda bir görüş ayrılığı vardı) ve giderken yanında birçok şeyi götürmesiydi. Bu geleneğin bir tarihi hakikati yansıtmaması için sebep yoktur. Lineer B envanter listelerinde, Anadolu kıyılarındaki Mykene akınlarında kadınların yakalanıp götürülmesi açıkça belirtildiğine göre, diğer yönde de akınlar yapılmış olması en azından mümkündür. Yunanlı Helene ile Asyalı Paris'in mitlerdeki beraberliği, bir Hitit prensiyle bir Yunanlı kız arasında siyaseten ayarlanmış –ama belki de infial ile karşılanmış– bir evliliğin soluk bir hatırasını yansıtıyor da olabilirdi.²⁵ Diğer yandan, “Troya Savaşı” basitçe talan hırsından kaynaklanmış ve bir dizi yağma akını, romantik bir şekilde, Bronz Çağının en önemli Büyük Savaşı'nın hikâyesiyle birleştirilmiş olabilir. Erken dönem mitoloji ve destan hikâyelerinde, ardı ardına iki nesil boyunca Troya'nın Yunanlılar tarafından iki defa yağma edilmesine ve ayrıca, dikkat çekici bir nokta olarak, Mykene kralı Agamemnon öncülüğünde bölgeye sonuçta başarısız bir sefer düzenlenmesine atıf yapılması anlamlıdır.²⁶

dan çıkan kuvvetli ve ters rüzgârın “bazen çok uzun zaman devam ettiği, 200-300 kadar geminin... elverişli ve kalıcı bir esinti beklemesinin nadir bir durum olmadığı” ifade ediliyormuş; Korfmann, “Troy: Topography and Navigation”, 7. Benjamin W. Labaree, “How the Greeks Sailed into the Black Sea”, *American Journal of Archaeology* 61, no. 1 (1957), 29-33, bilgili denizcilerin Boğazlar ve Karadeniz'deki değişken güney rüzgârlarında görülen aylık değişimlerden yararlanmış olabileceklerini ileri sürmektedir.

- 25 Bu ihtimal Richard Janko tarafından ortaya atılmıştır, “Go away and rule” (Jochim Latacz'ın *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery* kitabının bir değerlendirmesi), *Times Literary Supplement*, 15 Nisan 2005, 6-7.
- 26 Troya'nın ilk defa Herakles tarafından yağma edilmesine *Ilyada* 5.628-51'de atıf yapılır; bkz. P.B.S. Andrews, “The Falls of Troy in Greek Tradition”, *Greece & Rome*, 2. seri, cilt 12, no. 1 (Nisan 1965), 28-37; Andrews at çalmak için yapılan bir baskının Troya Savaşı'nın saiki olduğunu ileri sürer. Yunanlıların yanlışlıkla başka bir şehrin yakınında karaya çıkmasıyla başarısız olan ilk Troya seferi için, bkz. *Kypria*, argüman 7; Strabon bu macera üzerine kınayıcı bir hüküm verir: Strabon, *Coğrafya* 1.1.17. Hitit metinlerinde bu hadisenin merak uyandırıcı bir benzeri vardır: L.A. Gindin ve V.L. Tsymbursky, “The Ancient Greek Version of the Historical Event Reflected

Troya VI evrelerinin sonuncusu –Troya VIh– M.Ö. 1250'de sona erdi. Öyle görünüyor ki bunun sebebi doğal afetler ve düşman saldırısıydı. Aynı ahali, hem nüfus hem de maddi şartlar bakımından çok zayıflamış bir halde, burada kalmaya devam ederek, bir zamanların saray-kalesini bir ufak konutlar yığınıyla doldurmuş görünmektedir: Hâkim elitler ya bu yeni mukimlere fevkalade bir müsamaha gösteriyordu ya da saraylarını sıradan insanlara terk edip kaçmışlardı.

Troya VIh Mykeneli istilacılar tarafından yıkıldıysa, Mykeneliler bu zaferin tadını pek çıkaramadılar. Gözetleme mevki-leri ve ihtiyati mal stoklarıyla kendi büyük kalelerinin gücüne ve uyanıklığına rağmen, Troya'nın düşmesinden bir nesil kadar sonra M.Ö. 1200 civarında, dramatik ve ani bir şekilde, onların kendi medeniyetine sonra veren mahvedici felaketi öngöremediler. Çöküşü açıklamak için çeşitli sebepler üzerinde durulmuştur – doğal afet, iç kargaşa, ticaretin bozulması, dışarıdan gelen yağmacılar. Yunan dünyasını bu duruma maruz bırakan şeyin Troya Savaşı'nın ta kendisi olduğu daha sonraki antik çağ yazarlarının görüşüydü. Bu görüş, Homeros'a mal edilen ikinci destan olan *Odysseia*'ya da yansımıştır: Kahraman Odysseus, savaştan sonra yurduna dönünce, onun yokluğunda servetinin gâsıplar tarafından yağma edilmiş olduğunu gö-

in a Hittite Text”, *Vestnik Drevnej Istorii* 176 (1986), 81-87 (Rusça yazının İngilizce özeti, s. 87). Rhys Carpenter, Troya'yı almak için yapılan iki Akha teşebbüsünün iki geleneği temsil ettiğini ileri sürmüştür: “bir ekol (buna Aiolis ekolü mü diyelim?) Troya'yı ve onun ırmağını Kaikos [Nehri] üzerindeki Pergamon'da bulunan Teuthrania'ya bağlar, diğer ekol ise (buna Ionia ekolü mü diyelim?) Skamandros üzerindeki Troya'da Hellespontos'a”; Rhys Carpenter, *Folk Tale, Fiction, and Saga in the Homeric Epics*, Berkeley ve Los Angeles, 1958, 57 vd. Başarısızlıkla sonuçlanan ilk çıkarmanın hikâyesi Arkhilokhos'tan bir şiirin yakın tarihlerde keşfedilen bir fragmanında konu edilir: “Agamemnon'un savaş etmek için Troya'ya götürdüğü, ölümsüzlerin oğulları ve kardeşler hızlı gemilerine sevinerek bindiler. Yollarını kaybettikleri için, o sahile vardılar. Güzel Teuthras şehrine hücum ettiler ve orada, atlarıyla beraber öfke içinde homurdanarak, hayal kırıklığına uğradılar. Zira yüksek kapılı Troya şehrine saldırdıklarını zannetmişlerdi, fakat aslında buğday veren Misya toprağına basıyorlardı...” (P. Oxy, LXIX 4708, D. Obbink, çeviren). Bu heyecan verici yeni papirolojik bulgunun çevirisi ve görüntüleri aşağıdaki adreste görülebilir: [www.papyrology.ox.ac.uk / POxy / monster / demo / Page1.html](http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/monster/demo/Page1.html).

rür. M.Ö. 5. asırda, Thukydides şunları yazıyordu:* “Troya’nın düşmesinden sonra uzun süre yollarda sürünen Yunanlıların dönüşü, pek çok şeyi değiştirdi; doğal olarak birçok devrim oldu; bunların sonucunda, sürgün edilen yurttaşlar yeni siteler kuruyorlardı.”²⁷

Troya’da olduğu gibi, bazı yerel Mykene toplulukları tahrip edilmiş kentlerini yeniden kurmaya giriştiler; kalelerin hasarlı surları, tapınakları ve depolarından neyi kurtarabilirlerse kurtarmak için enkaz halindeki yurtlarına geri döndüler; fakat buğünün felaketlerinde olduğu gibi, imkânları olanlar başka yerlere göç etti. Yunanistan’ın her yerinde aynı kültürü, dini ve lisamı paylaşımlarına rağmen, Mykeneliler kendi aralarında bölgesel farklılıklarla ayrılıyordu ve dünyaları çoktüğünde, farklı kaçış yolları seçtiler. Boiotia’da, orta Yunanistan’da ve Mykene dünyasının kuzey ucundaki yabancı Tesalya’da yaşayanlar doğuya, Lesbos adasına gittiler ve muhtemelen, Troya Savaşı öncesinde veya esnasında buraya daha eskiden yerleşmiş olan soydaşların küçük yerleşimlerine katıldılar. Anlamlı bir şekilde, *Ilyada* destanının birçok yerinde, Troas bölgesi ve doğu Ege adalarına yapılan Akha akınlarına göndermeler vardır. Yunan kahramanı Akhilleus, hiç şüphesiz kendi halkının bölgeyi fetihini akla getiren bir pasajda, şunları söyler: “Gemilerimle gittim, insanların on iki ilini yıktım / Bereketli Troya’nın çevresinde de yıktım on bir ili.”²⁸ Lesbos adasındaki kazılar oradaki yerli kültürün Troas kültürünün bir uzantısı olduğunu gösteriyor. O halde Mykeneliler, tesadüf eseri veya kaderin bir oyunuyla, Troyalılar ile kültürel bakımdan akraba olan bir halkın

(*) Bu alıntı için kullandığım kaynak: *Peloponnesos Savaşı*, çev. Tanju Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 23 – ç.n.

27 Thukydides 1.11-12, *History of the Peloponnesian War*, Rex Warner, çeviren, revize edisyon, New York, 1972, 42.

28 *Ilyada* 9.328-29. Bu diğer akımlarla bağlantılı tradisyonlar ve bunların Panhellenik *Ilyada*’ya süblimesyonu hakkında, bkz. Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Poetry*, Baltimore, 1979, 140 vd. Özellikle Lesbos’un Troya Savaşı tradisyonuyla çok sayıdaki bağlantıları için, bkz. Emily L. Shields, “Lesbos in the Trojan War”, *Classical Journal* 13 (1917-18), 670-81.

arasına yerleşmişlerdi.²⁹ Daha sonraki Yunanlılar, onların Mykene sonrası tarihine dair bölük pörçük bilgileriyle, bu kolonistlere, Hellenler veya Yunanlıların eponimik klan kahramanı Hellen'in bir oğlu olan Aiolis'ten dolayı Aiolisliler adını verdiler. Bu terimi tarihçiler günümüzde de kullanırlar.

Mykeneli göçmenler arkalarında topraklarını, şehirlerini, atalarının mezarlarını bırakmışlardı. Sığınmacılar olarak, hiç şüphesiz, eski hayatlarına ait taşıyabildikleri ne varsa yanlarında getirmişlerdi –altın ve değerli eşya, sırtlarındaki kıyafetler, hanehalkı eşyası– veya biz öyle tahmin ediyoruz, çünkü bugüne kadar sığınmacılar hep böyle yapmıştır. Ancak, birçok şeyi muhafaza edemediler ve medeniyetlerinin çökmesiyle önemli bazı varlıklar buharlaştı: misal olarak, okuryazarlık kaybolup git-ti ve ancak beş yüz sene kadar sonra yeniden ortaya çıkacaktı.

Parçalanmış dünyalarından sığınmacıların taşımış oldukları bütün şeyler arasında en anlamlı olanlar aynı zamanda en az somut olanlardı – taptıkları tanrılar, konuştukları lisan, anlat-tıkları hikâyeler. Burada, Lesbos bölgesinde, yitik Mykene dünyasının hatıraları sonraki nesillere hikâyeler ve şiirlerle aktarıldı: altın zengini büyük şehirlere dair hikâyeler; yapılan dövüş-lerin ve çeşitli silahların genellikle karışık hatıraları. Onların şi-irlerinde, aslanlar gibi dövüşen ve tanrılar ile irtibat içinde olan savaşçıların yiğitlikleri, kurnazca usulleriyle düşmanlarını hep alt eden büyük Hileci ve onu bir duvar gibi saran bir kalkanın

29 Mykene dünyasının sonu ve ardından gelen Karanlık Çağ için, bkz. Carol G. Thomas ve Craig Conant, *Citadel to City-State: The Transformation of Greece, 1200-700 B.C.E.*, Bloomington, IN, 1999; ve Robin Osborne, *Greece in the Making: 1200-479 B.C.*, Londra, 1996. Bu büyük geçiş dönemine ait arkeolojik kanıtlar hakkında klasik bir inceleme: V.R.d'A. Desborough, *The Last Mycenaean and Their Successors: An Archaeological Survey c. 1200-1000 B.C.*, Oxford, 1966. Karanlık Çağlar için, yine bkz. V. R. d'A. Desborough, *The Greek Dark Ages*, New York, 1972; ve A.M. Snodgrass, *The Dark Age of Greece: An Archaeological Survey of the Eleventh to Eighth Centuries B.C.*, revize edisyon (Edinburgh, 2000). Mykene döneminde Boiotia için, bkz. John M. Fossey, *Topography and Population of Ancient Boiotia*, cilt 1, Chicago, 1988, özellikle 424 vd. Tesalya için, Bryan Feuer, *The Northern Mycenaean Border in Thessaly* (Oxford, 1983). Ayrıca, Desborough, *The Greek Dark Ages*, 87 vd. Tesalya göçünü tartışır. Mykenelilerin Lesbos'a gelişi ve yerli halkla birlikte var olması yönündeki kanıtların tartışılması: Spencer, "Early Lesbos between East and West", 269-306 ve özellikle 275 vd.

arkasında dövüşen, inatçı, devasa bir adam –sonraları dünyanın “Odysseus” ve “Aias” diye bileceği kahramanlar– gibi gözde kahramanların işleri anlatılıyordu.³⁰

Sığınmacılar, bu ortak unsurların yanı sıra Tesalya’ya özgü gelenekleri de taşıdılar. Bir noktada, yeni ve heyecan verici bir karakter, dağlık ve ücra Tesalya ile sınıksız bağlantılı, “Akhilleus” denilen yarı-tanrısal bir kahraman, savaşçılar ve savaş hakkında şekillenmekte olan bu hikâyenin içine girdi. Eskiye ait savaş hikâyesi geleneği, kalıntıları şimdi deniz yoluyla sadece bir günlük mesafede, batı Anadolu’da Hellespontos’ta bulunan gerçek bir şehrin, Hitit lisanında “Taruisa”, Yunanca “Troia” adlı bir şehrin, Troya’nın kuşatılması etrafında biçimlenerek, özel bir çatışmayı da içine aldı.³¹

Muhtemeldir ki şimdi aralarına Mykenelilerin yerleşmiş olduğu Troya müttefikleri şehir hakkında, onun insanları, karşılaştığı badire ve yıkımı hakkında kendi hikâyelerine sahiptirler; *Ilyada* metninde geçen dağınık bazı Anadolu kelime ve ifadeleri kolonizatörler ile yerli halk arasında temas olduğunun kanıtıdır.³² Geride kendi şehirlerinin yıkıntıları, ileride

30 Destanın evrimi ve Aiolis aşaması için, bkz. özellikle West, “The Rise of the Greek Epic”, 151-72; ve Paul Wathélet, “Les phases dialectales de l’épopée grecque et l’apport de l’éolien”, *Eikasmos* 14 (2003), 9-26. Bu karmaşık lengüistik tarihin derli toplu bir özeti: Richard Janko, *The “Iliad”: A Commentary, Volume IV: Books 13-16*, Cambridge, 1992, 15 vd. (“The Aeolic Phase of the Epic Tradition”).

31 Troya’nın yakınlığının anlamı hakkında, bkz. Bryce, *The Trojans and Their Neighbours*, 189.

32 *Ilyada*’daki Anadolu dil unsurları için, bkz. Emile Benveniste, *Indo-European Language and Society*, çev. Elizabeth Palmer, Carol Gables, FL, 1973, 371 vd. Homeros’ta kralın “halkı” için kullanılan Aiolis-Frigya kelimesi üzerine; ve Jan Puhvel, “An Anatolian Turn of Phrase in the *Iliad*”, *American Journal of Philology* 109 (1988), 591-93. Birkaç nesil boyunca devam eden göç dalgalarına rağmen, arkeolojik kanıtlara göre, yeni gelen Mykenelilerin yerel Lesbos kültürüne son vermemiş olmaları merak uyandırıcıdır ve iktidarı ele geçiren bu göçmenlerin Anadolu törelerine müsamaha gösterdikleri anlaşılmaktadır. Lesbos’un yerli sakinleri ve Arkaik Çağdaki Aiolisli kolonizatörler arasındaki münasebet, geç Bronz / Karanlık Çağlar bakımından içerimleriyle, Nigel Spencer’in “Multi-dimensional Group Definition in the Landscape of Rural Greece” başlıklı makalesinde de incelenmektedir; içinde yer aldığı kitap: Nigel Spencer, ed. *Time, Tradition and Society in Greek Archaeology: Bridging the “Great Divide”*, Londra ve New York, 1995.

deniz yoluyla bir günlük mesafede bir diğer şehrin yıkıntularıyla, eski destan hikâyesini bilen Aiolisli şairler, bu yeni görüş noktasından, Troya'nın yıkılmasına dair o eski hikâyenin onların kendi hikâyesiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu anlamış olmalıdır.

Şekillenmekte olan destanın tamamlanması için daha asırlar geçecekti. Başka kritik aşamaların da geçilmesi gerekiyordu. Büyük ihtimalle M.Ö. 10. asrın sonlarında veya 9. asrın başlarında, İonia Yunancasıyla çalışan şairler Aiolis'in destanını iyice özümstediler.³³ Sofistike ve yenilikçi bir halk olarak, İonialılar eski destanı paralel gelenekler ile zenginleştirip sahiplendiler. Bugün elimizde olan haliyle *Ilyada*, Aiolis lehçesine ait gayet belirgin dil unsurlarına rağmen, İonia lehçesiyle tertip edilmiştir ve antik çağ geleneğinde de Homeros bir İonia şairi sayılmaktaydı.³⁴

Mykene medeniyetinin çökmesinden sonraki beş asır boyunca destan şairleri tarafından, tarihçilerin ifadesiyle Yunanistan'ın “Karanlık” veya “Demir Çağı” olan döneme, Homeros'un yaşadığı döneme aktarılan unsurlar işte böyleydi. Hâlâ çok az bilinen bu dönemde, nüfus ve maddi kültür geriledi. Ancak, bütün bu görelî yoksulluğa rağmen, hayat ve toplum devam etmekle kalmayıp sonunda gelişmeye başlamış olmalıdır, zira “Karanlık Çağlar” sona erdiğinde canlı, yeni bir beşeri manzara ortaya çıktı. Mykene zamanlarının feodal saray yerleşmelerini şehir devletleri ikame etmiş, yurt dışına yapılan seferler Yunanlı yerleşimcilerin yeni toprakları kolonileştirmesine yol açmış, Fenikelilerden uyarlanan bir alfabe kullanılarak yazı yeniden keşfedilmiş – ve Homeros'un *Ilyada* destanı yaratılmıştı.

33 Lesbos ile, anakara Yunanistan'a paralel uzanan, ince uzun İon adası Euböia arasındaki temaslar, Euböia adasını bu aktarım için muhtemel bir mekân haline getirmektedir. *Ilyada*'nın kendisinde yer alan bazı unsurlar bu ihtimali güçlendiriyor: West, “The Rise of the Greek Epic,” 166vd. Homeros destanlarının Euböia'dan yayılmasına dair ikna edici kanıtlar için, bkz. Thomas ve Conant, *The Trojan War*, 65 vd.

34 Başka kültürlerden diller arasında benzer aktarımlar, West'in makalesinde anlatılır: “The Rise of the Greek Epic”, 171 vd.

Ilyada'nın nihai şeklini nasıl aldığı pek az biliniyor. Dikte mi edildi? Yazıldı mı? Kimler için icra ediliyordu? Şiirin tamamının inşaat edilmesi günler sürerdi; arada sırada düzenlenen şenlikler için belki uygun bir eğlence, fakat bölümler halinde icra edilmiş olması daha muhtemel görünüyor. *Odyseia* destanında, her ikisi de soylu ailelerin saraylarına bağlı olan, kısa “ezgiler” icra eden iki profesyonel şarkıcının portreleri verilir,³⁵ bunlardan biri, Demodokos, kördür. Homeros'un kendisinin de kör bir ozan olduğu şeklinde bir gelenek bundan türemiştir.³⁶ *Odyseia*'daki şairlerin ezgilerini dinleyen küçük, aristokratik ve çoğunlukla erkeklerden oluşan –ama aralarında kadınların da yer aldığı– topluluklar *Ilyada*'nın dinleyici kitlesi hakkında mantıklı bir fikir veriyor.³⁷

Ilyada açıldığında, Akha ve Troya orduları on senedir devam eden çatışmaların ardından bir pat durumuna saplanmışlardır. Yunan dünyasının her yerinden çıkıp gelen gemilerin oluşturduğu kocaman filo, halatları ve ahşap gövdeleri çürümeye yüz tutmuş bir halde, tahkimatlı Troya şehrinin aşağı tarafındaki kumların üzerinde yatmaktadır; ve (destanın açıkça belli ettiği gibi) askerler yurtlarına dönmeye can atmaktadırlar.

Ilyada, toplam 15.693 mısrasının ilkinde, kahraman Akhilleus ile onun beceriksiz başkomutanı, zengin Mykene'nin hükümdarı Agamemnon arasındaki cepheleşmeyi anlatır. Bu cepheleşmenin ardından, Akhilleus kendini ve adamlarını Yunan-

35 Homerik şairler için: Phaiakların sarayındaki Demodokos, *Odyseia* destanında 8.43 vd., 8.254 vd. ve 8.486 vd.; Ithake'deki Phemios, 1.153 vd. ve 22.330 vd. mısralarda bulunur.

36 “Deloslu Apollon'a İlahi” başlıklı Homerik şiir de bu tradisyonu devam ettirir: “Bir zaman yeryüzündeki insanlar arasından buraya çok acı çekmiş bir yabancı gelip size sorarsa eğer 'Ey Kızlar! Size birisi, şimdiye kadar buraya gelmiş geçmiş ozanların en tatlısı ve en iyisi kimdir?' Ve 'en çok kimi sever beğenirsiniz?' diye sorarsa, sizler bu sorulara hep bir ağızdan yanıt verin ve deyin ki 'Kayalık Khios'ta yaşayan kör adam, onun bütün şarkıları olağanüstü güzelliكتedir.'” (vv. 166 vd.); West, *Homeric Hymns*, 85. [Yukarıda verilen çeviri, Ayşen Eti Sina'ya aittir – ç.n.]

37 Diğer yandan bkz. Andrew Dalby, “The *Iliad*, the *Odyssey*, and Their Audiences”, *Classical Quarterly* 45 (1995), 269-79. Bu makalede, dinleyici kitlelerinin daha mütevazı oldukları ileri sürülmektedir.

hıların ortak davasından geri çeker ve Tesalya'daki evine dönme tehdidini savurur. Bu olaylar Birinci Kitapta cereyan eder (erken dönemlerin bir uygulaması gereğince –veya belki de Homeros'un kendisi tarafından– *Ilyada* yirmi dört bölüm veya “Kitap” biçiminde kısımlara ayrılmıştır)³⁸ ve Akhilleus'un savaştan uzak durması On Sekizinci Kitaba kadar sürer; destandaki olayların çoğu esas kahramanın yokluğunda gerçekleşir. En yakın arkadaşı Patroklos'un Troyalı kahraman Hektor eliyle can vermesi üzerine, Akhilleus onun intikamını almaya kesin olarak kararlı bir halde savaşa geri döner. Hektor'un ölümlüyle biten müthiş bir hesaplaşma içinde, bu intikamı alır da. Akhilleus gösterişli bir cenaze töreniyle Patroklos'u gömdükten sonra, Hektor'un babası, Troya kralı Priamos, oğlunun cesedini almak için yalvarmak üzere gece vakti Yunan ordugâhına varır. Akhilleus insafa gelir ve cesedi iade eder, Troyalılar da Hektor'u gömerler. Destan Hektor'un cenaze töreniyle biter. Bu destan, antik devirlerden beri, *Ilyada* adıyla, yani “İlios hakkında şiir” olarak adlandırılmıştır (onun başlığı ilk olarak Herodotos tarafından zikredilir).³⁹ İlios ve İlion Troya'nın diğer adlarıdır. Yunan destanları veya mitlerinde Yunan şehirlerinden herhangi birinin düşmesi hakkında anlatımlar olmaması dikkat çekicidir; bütün duygusal ağırlık Asya'daki Troya şehrinin kaybına verilmekteydi.

Homeros'un destanı on yıllık savaşın çok küçük bir zaman dilimindeki olaylardan bahsederken, efsanenin tamamı karmaşık bir tali olaylar örgüsünü ve hem çok önemli hem de minör karakterlerden oluşan geniş bir kadroyu kapsıyordu. Savaşın tam hikâyesi, bir vakitler, hep beraber Epik Döngünün Troya Savaşı şiirleri olarak bilinen altı destanlılık bir dizide anlatılıyordu. Hepsi de *Ilyada*'dan hayli daha eski muhtelif tarihlerde yaratılmış olan bu destanlar da, *Ilyada* gibi, çok daha eskiye

38 Kitap bölümleri hakkında, bkz. Nicholas Richardson, *The “Iliad”: A Commentary, Volume VI: Books 21-24*, Cambridge, 1996, 20 vd.; Kitap bölümlerini şairin kendisinin yapmış olduğu şeklindeki argüman için, bkz. Bruce Heiden, “The Placement of ‘Book Divisions’ in the *Iliad*”, *Journal of Hellenic Studies* 118 (1998), 68-81.

39 Herodotos, *Tarih*, 2.116.

giden ortak geleneklere dayanıyordu. *Ilyada*'nın kendisi, onlara özgü olaylar ve karakterlere göndermeler yapmak suretiyle, muhtemelen rakip nitelikte olan bu diğer destanların gayet farkında olduğunu gösterir. Bu göndermeleri yaptığı yerler yakından incelemeye her zaman değerlidir, çünkü bu yerler *Ilyada*'nın uyarlamış veya reddetmiş olduğu geleneksel unsurları, başka bir ifadeyle, bilinçli, dönüştürücü seçimler yapmış olduğu kritik noktaları açığa çıkarabilir. Döngünün destanları uzun zaman önce kaybolmuştur ve bunların sadece ana hatları ve birkaç mısrası günümüze ulaşmıştır. Bunlara dair başlıca kaynak, M.S. 5. asırda Proklos adlı bir filozof tarafından yazılmış olduğu sanılan bir “ faydalı edebi bilgiler” özetidir. Buradan öğreniyoruz ki *Kypria* destanı savaşın kökenlerini anlatırken, *Aithiopsis* savaşın en büyük kahramanı olan Akhilleus'un ölümü ve cenaze töreninden bahsediyormuş. Diğer destanlar ise, Troya'nın yıkılmasını ve Yunanlı savaşçıların yurtlarına geri dönüşlerini hikâye ediyormuş.⁴⁰

Elde bu kadar çeşitli konular varken, *Ilyada*'da bu geniş kapsamlı savaşın en kısır döneminin en kısa süreli parçasının –sonuçsuz uzayıp giden kuşatma esnasında bir savaşçıyla komutanı arasında bir tartışmanın– seçilmesi çarpıcıdır. Bu seçimin arkasında, hiç şüphesiz, hakarete uğrayan bir savaşçının öfkesi, intikamı ve geri dönmesi şeklinde bilindik bir tema üzerine kurulmuş çok daha eski bir destan yatıyordu. *Ilyada*'nın seçilen yapısı bütün dikkati ister istemez Akhilleus üzerine toplar. Böylece, bu epik anlatım, filoların denize açılması veya şehirlerin düşmesinden ziyade, *Ilyada*'nın devamlı olarak belli ettiği

40 Kayıp destanlar hakkında bilgilerimizin temel kaynağı Proklos'un *Khrestomathia* (“yararlı bilgiler derlemesi”) kitabıdır: M.L. West, yay. haz. ve çev. *Greek Epic Fragments: From the Seventh to the Fifth Centuries B.C.*, Cambridge, MA, 2003. Bu destanların konularından, onların Homerik şiirler etrafında dikkatle tertip edilmiş oldukları açıktır; başka bir ifadeyle, bu şiirler kendilerini Homeros'a bağlıyordu. Troya Savaşı destanlarını hangi tarihlerde ve kimlerin yaratmış olabileceği ve kayıp destanlara dair neler öğrenilebileceği konusunda bir değerlendirme için, bkz. West, a.g.e., 12 vd. Kayıp destanların Homeros'un şiirleriyle münasebeti şu kitapta tartışılır: Jonathan S. Burgess, *The Tradition of the Trojan War in Homer and the Epic Cycle*, Baltimore, 2001. Epik döngüye derli toplu bir genel bakış şu kitapta verilir: Malcolm Davies, *The Greek Epic Cycle*, Londra, 2003.

gibi, anlamsız bulduğu bir savaşta ölecek olan Troya'daki en iyi savaşçının trajedisine odaklanır.⁴¹

Ilyada'da, Akhilleus'un ilk başta onu yenilmez kılan sihirli özellikler ve kabiliyetlere sahip bir halk kahramanı olduğunu ve destan geleneğine nispeten geç bir tarihte dâhil edildiğini düşündüren birçok kanıt vardır. Homeros'un destanında, Akhilleus daha eski kökenlerinin silinmez izlerini taşır, fakat bütün sihirli koruyucu güçlerden arındırılmış haldedir. Homeros'taki Akhilleus, tanrıça Thetis ile kahraman Peleus'un oğlu, tamamıyla fani bir kimsedir ve hatta onun faniliği destanın etrafında döndüğü sabit direklerden biridir.

Akhilleus *Ilyada*'nın yüceliği için bir araçtır. Onun konuşmaları belirleyici olayları harekete geçirir, onun haşin sorgulamaları şiire güçlü anlamını verir. Destanın en başındaki sert tartışmanın sıcaklığında, başkomutanı Agamemnon'a ateş püskürür: "Kargı salan Troyalılarla savaşa gelmiş değilim ben / hiç-

41 Homeros'un savaş dair trajik vizyonunun tohumları, öyle anlaşılıyor ki, epik tradisyonun genel toplamında yer almaktaydı. Misal olarak, yitlik *Kypria* destanında şöyle deniyordu: "Zeus... derin akıyla düşündü yükünü azaltmayı her şeyi besleyen toprağın. Böylece körükledi İlios savaşının zorlu döğüşünü. Azaltmak istiyordu toprağın yükünü ölümlle." *Kypria*, fragman 1, West, *Greek Epic Fragments*, 81 vd. [Bu mısraların çevirisi Suad Y. Baydur'a aittir: *Antik Felsefe, Metinler ve Açıklamalar*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, ikinci basım: 1994, s. 4 – ç.n.]; ayrıca bkz. Hesiodos, *Kadınlar Katalogu veya EHOIAI*, vv. II. 3 vd., içinde yer aldığı kitap: Glenn W. Most, yayına hazırlayan ve çeviren, *Hesiod: Volume 2, The Shield. Catalogue of Women. Other Fragments*, Cambridge, MA, 2007, fragman 155 (devam ediyor), 233. *Ilyada*'nın kendisi bu tradisyona atf yapıyor gibi görünür; bkz. G.S. Kirk, *The Iliad: A Commentary, Volume I: Books 1-4*, Cambridge, 1985, sub. v. 5, 53; *Ilyada*'nın başlangıcı ve *Kypria* arasındaki yakınlık için; ve R. Scodel, "The Achaean Wall and the Myth of Destruction", *Harvard Studies in Classical Philology* 86(1982), 33-50; ve ayrıca J. Marks, "The Junction Between the *Kypria* and the *Iliad*", *Phoenix* 56 (1-2) (2002), 1-24. "Yıkılma efsanesi"nin Doğulu emsalleri şu kitaplarda da tartışılır: M.L. West, *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*, Oxford, 1997, 480 vd.; ve Walter Burkert, *The Orientalizing Revolution*, çevirenler Margaret E. Pinder ve Walter Burkert, Cambridge, MA, 1992, 100 vd. Bu efsanenin Troya Savaşı'na uygulanması "savaşın, başarılı olmasına rağmen, Mykene çağı için sonuncu başlangıcı temsil ettiğinin açıkça belli olduğu döneme ait olsa gerek": T.B.L. Webster, *From Mycenae to Homer*, New York, 1964, 181. Troya Savaşı'nın, sadece *Ilyada* destanında değil, Troya Savaşı etrafındaki Epik Döngünün genelinde de, amaçsız ve tahripkâr olarak algılandığını gösteren kanıtlar, yakın bir tarihte, Ruth Scodel tarafından irdelenmiştir: "Stupid, Pointless Wars", *Transactions of the American Philological Association* 138 (2008), 219-35.

bir şey yapmadılar, dokunmadılar bana onlar... Geldik buraya, utanmaz herif, senin ardından / tek gönlün olsun diye senin..."

Akhaların ihtiyar bilge adamı Nestor müdahale eder, Akhilleus'u frenlemeye çalışır: "Bir krala kafa tutmaya kalkma... Peleusoğlu / değnek taşıyan bir kralla bir değil onurun senin / Zeus verdi değnek taşıyan krala o onuru."

Akhilleus, ihtiyar Nestor'un sözlerine aldırış etmeyip doğrudan Agamemnon'a konuşur: "Hep sana uysam, sözünden hiç çıkmasam / alçak derlerdi bana, ciğeri beş para etmez derlerdi / Git başkalarına buyur, sözünü geçiremezsin bana / sanmam bundan böyle sana boyun eğeceğimi."⁴²

Böylece, ardındaki uzun geleneği esas alırken, *Ilyada* geleneksel destan olayları ve kahramanlarını kullanarak savaşın yığıtçe bir şey olarak görülmesini sorguluyordu. Bir savaşçı komutanına itiraz etmekte haklı olabilir mi? Hayatını bir başkasının davası uğruna feda etmeli midir? Felaketler getirecek bir savaşın başlamasına nasıl izin verilir ve bütün taraflar onun bitmesini istiyorsa, niçin bitirilemez? Canını ülkesi için veren bir adam ailesine ihanet mi eder? Tanrılar savaşın kıyımlarını tasvip ederler mi? *Ilyada'yı* baştan sona dolduran sorular işte bunlardır. Bunlar, aynı zamanda, savaşları da baştan sona dolduran sorulardır. Destanlarda olduğu gibi, gerçek hayatın içinde de, bunları hiç kimse Homeros'tan daha iyi cevaplandırmamıştır.

42 *Ilyada* 1.152 vd.; 1.277 vd.; 1.293 vd.